

ЈЕЗИЧКИ И ВАНЈЕЗИЧКИ СИГНАЛИ КАУЗАЛНЕ ЗАВИСНОСТИ ИЗМЕЂУ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У СЛОЖЕНОЈ¹

КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ

UDK 801.561.3

Филозофски факултет, Сарајево

Изворни научни рад

1. Категорија узрочности има своје мјесто, тј. најчешће се манифестује у два главна, и по начину остваривања и улози ове категорије, међусобно разграничена подручја универзума. Та подручја су:

а) објективна законитост реалног збивања у временско-просторној и узрочно-последичној структурираности свијета;

б) природни језици, у којима се узрочност манифестује као категорија изражавања каузалних повезаности и зависности појава ванјезичке стварности — помоћу језичких средстава.

Први тип каузалности, тј. однос узрок—ефект, одражава онтолошку страну стварности која се сазнаје — и предмет је разматрања и истраживања у природним наукама.

Други тип каузалне повезаности обухвата односе повод—исход, разлог—последица, — а манифестује се првенствено у области људске дјелатности, укључујући и шире друштвене односе, гдје човјек спознаје своја понашања и дјелатност као и понашања других — и може да предвиђа последице.

Како каузални односи првог типа, дакле, узрок—ефект, одражавају онтолошку страну ствари која се спознаје, а каузални односи другог типа означавају, тј. одражавају гносеолошку страну дјелатности човјека, тј. његово расуђивање о појавама ванлингвистичке стварности, — може се закључити да први тип каузалне зависности обухвата константне релације, тј. односи се на појаве које нужно слиједи једне из других и, самим тим, представљају неку закономјерност. Други тип, међутим, обухвата варијативне, тј. слободније релације.

¹ Овај текст представља интегрални дио мог реферата Улога лексичких значења у представљању каузалних релација у српскохрватском језику, који сам поднијела на Лексикографској конференцији, у Матици српској у Новом Саду у априлу 1983. године, — у којем разматрам поступке и инструменте каузалног повезивања простих реченица у сложеној. Егземплификација је у овом тексту богатија него у поднесеном реферату.

ције, у којима се принцип нужности не подразумејева. Зато први тип каузалне зависности има своје мјесто, тј. манифестује се и истражује у природним наукама, а други је примјеренији друштвеним наукама и индивидуалном мишљењу и расуђивању.

Будући да каузалност у језику представља одраз каузалности у екстралингвистичкој стварности, тј. у природи и друштвеним дјелатностима, — мислим да се лингвистика може сматрати секундарним подручјем разматрања и представљања каузалне зависности међу појавама ванлингвистичке стварности. У самом језичком тексту каузалност се манифестује као однос међу мислима које су у тексту повезане. Принцип каузалне зависности као свој израз има каузални ред.

2. Пошто је у овом раду предмет разматрања језички текст књижевномјетничког дјела, у којем се представљају, описују и објашњавају догађаји из људске средине, тј. они који се не могу подвести под појам »константне релације« — јер се не остварују по стриктним правилима, тј. законитостима, и не могу се експериментом репродуковати, — први, тј. примарни тип каузалне зависности, не може нам овом приликом послужити као теоријски модел, него ћемо се ослонити на други тип, у којем се одражава гносеолошка страна индивидуалне дјелатности човјека, која може бити заснована и на сасвим субјективним и погрешним премисама, тј. слободније формулисана.

Каузалност је релационо значење пошто представља однос између најмање двају елемената. У каузалне односе ступају првенствено ситуације, тј. догађаји, а не предмети, па се као примарно, тј. најадекватније језичко средство њихове репрезентације може сматрати сложена реченица, тј. комплексни исказ, и то првенствено онај са односом субординације, а могући су и координирани искази.

С обзиром на то да језици углавном нису богато развили посебна средства за означавање узрочних односа,² — у препознавању ових односа у језичким структурама значајну улогу игра закључивање на основу знања о појавама ванлингвистичке стварности — и њиховим односима — стварним или могућим. При томе је на снази следеће правило: уколико примијењена лингвистичка средства мање доприносе идентификовању односа између појава о којима је ријеч у тексту, утолико је улога логичког закључивања, заснована на општем или индивидуалном искуству, већа.

Управо због постојања таквог принципа и механизма идентификације узрочне зависности у језичком тексту, та зависност се може представити и у сложеним реченицама по форми не зависним. Оваква могућност се остварује првенствено у случајевима када је узрочна зависност између датих догађаја (ситуација) очита већ на

² Од двадесет и два везничка средства само три су каузално маркирана.

основу ванјезичких мјерила. У таквом случају конзумент поруке изводи закључак о повезаности догађаја датих у тексту — поступком идентичним ономе који је чинио одашиљалац поруке (у овом случају — писац), — али не на основу текста, већ на основу знања о појавама ванлингвистичке стварности. Овакав поступак могућ је првенствено у књижевноумјетничком тексту, гдје се презентирају и објашњавају људски и друштвени односи на основу искуства и знања о њима, тј. на основу њихове типолошке карактеризације.

Тако, сами језички облици реченичних структура губе или смањују своју релевантност као репрезентанти поруке засноване на појавама ванлингвистичке стварности. Наиме, умјесто семантички маркираних структура сложене реченице са каузалном клаузом, — као чиниоци каузалног односа наступају каузално повезани догађаји ванлингвистичке стварности.

3. Тезе које су изнесене у уводним параграфима илустроваћу језичким материјалом, првенствено из прозног текста *Војников пут*,³ у којем су узете у обзир све појаве каузалне зависности репрезентоване облицима сложених реченица. Биће укључивани и примјери из других извора који су били обухваћени мојим истраживањима за потребе универзитетске наставе синтаксе и научног рада.

Тему наведеног дјела чине догађаји протеклог рата на југословенским просторима. У центру пажње је трагична судбина једне сеоске породице из које су два рођена брата која се налазе на двјема супротстављеним странама и обојица на путевима које су изабрали губе живот од неидентификованих убица из засједе. Прича се одвија по логици безакоња, када су избјегавање сусрета с људима, опрез и ћутња били основна правила понашања. Догађаји који се описују каузално су повезани логиком времена у којем се догађају — и зато се они у тексту чешће презентирају него што се објашњавају.

4. У основном корпусу, тј. у тексту *Војников пут*, забиљежена су 73 случаја каузалне зависности између простих реченица у сложеној. За овај дио корпуса приказаће се и апсолутна и релативна фреквенција сваког од синтаксичких поступака помоћу којих су репрезентовани каузални односи између простих реченица.

У излагању се полази од случајева у којима је најдискретнија сигнализација каузалне зависности — према онима који, по степену сигнализације каузалне зависности, чине узлазну скалу, — која се завршава сложеним реченицама са каузално маркираним везничким средствима као каузалним конекторима.

А. Асидентон, тј. јукстапозиција

5. Овај принцип синтаксичког повезивања забиљежен је у 19 случајева у основном корпусу, а цитираћемо дио њих.

Примјери:

³ Види *Објашњење скраћеница!*

1) Он, тај Павлица, сада је без оружја, и то није без значаја, // ⁴ препуштен је њима. ВНП 18 — 2) Онај најмлађи и онај из села Заклопе одвратише главе, // нису хтели ништа да имају са том работом. ВНП 27—28 — 3) Село је било пусто... // многи мештани су одбегли... ВНП 48 — 4) ... њима је боље да ћуте, // у њиховој кући родио се он, Павлица... ВНП 100 — 5) Дечак је отишао у своје село, // нешто га је вукло онамо. ВНП 159 — 6) Није намерно хтео ништа да поправља, // сада је морао што више да показује своје празне шаке. ВНП 167 — 7) Он је коракнуо ка малишану, али је нагло стао // нешто је у њему запело. ВНП 168 — 8) Чинило се да је тада само на то мислио. Но није му пошло за руком — // клонуо је пре него што је добио од дечака реч да ће се упутити у Засун. ВНП 117

5.1. У групи примјера које карактерише асидентон, тј. јукстапозиција, налазе се и каузални низови (редови) састављени од трију карика, тј. трочлани.

Примјери:

1) Трчао је и прижељкивао је ноћ. // Она би га одвојила од људи који му нимало нису наклоњени, // желели су да га се докопају. ВНП 44 — 2) Људи из Лисичине нису га пратили, // то није било препоручљиво, // јер⁵ у свом селу су били још некако безбедни. ВНП 123 — 3) ... седео је поред дечака и требио мало по џеповима, // није губио наду, // очекивао је да ће у њима наћи нешто за јело. ВНП 166 — 4) Џепове од чакшира могао је да изврне, // у њима није било капе са ознакама на њој. // Оставио ју је затрпану у напрати на заравни Звоно. ВНП 169 — 5) Али се с њима није било шалити, // они нису били никакве луде — // умели су добро да се заштите шибљем шуме и да се привуку. ВНП 173

Примјери из ширег корпуса:

1) Од свих творевина људског духа, једино уметност има привилегију да надживи ствараоце, епоху, друштво. // Једино она има моћ да превазилази сопствено биће: своју пластику, грађу и естетику, омеђене историјом. Пол 10. 101984, стр. 9, За сва времена — 2) Деци је много лакше подвалити. // Велике истине и велике лажи она прихватају с истим поверењем. МСР 22 — 3) Једино је чисто срце слободно; // оно има своју сопствену логику и свој разум. Марк Шагал, НИН 1788, стр. 34 — 4) Био је наочит човек и храбар: // ничег се није плашио. Иск 146 — 5) Опасно је отварати се предискима: // чим осете да могу, провале у тебе, загаде те. ЗС 77 — 6) ... стваралаштво није свуда тамо где је новина. // Појам новине је неодређен — и оно што је у једном смислу тога ново, није ново у другом

⁴ Знак // сигнализује каузални однос између фратмената текста без обзира на облик и сложеност тих фратмената.

⁵ У овим низовима може се наћи и везничка каузална клауза.

његовом смислу. ИПП 249 — 7) Одмах одем у Звезду мало да тренирам: // ужелео сам се. КЦТ 64 — 8) Не усуђујем се да је упитам, // могла би наопако разумети. ЗС 18 — 9) ... чак и садист који има моћ пати од своје људске немоћи. // Он може убијати и мучити, али остаје невољена, изолирана, уплашена особа којој је потребна вица сила којој се може подредити. АЈД₂ стр. 11

5.2. Синтаксички поступци садржани у примјерима из презентираниог дијела анализираниог корпуса откривају, тј. демонстрирају, и основно правило по којем се обликују сложене реченице са јукстапозицијом као знаком каузалне повезаности.

То правило чине следеће појаве:

1) клауза у антепозицији садржи неку оцјену или описује неки догађај;

2) клауза у постпозицији објашњава у неком смислу појаву презентирану у претходној клаузи или у низу клауза — и она има каузалну функцију. Ово правило заступљено је у свим цитираним примјерима.

Семантичка структура цитираних примјера може се синтаксички уобличити и примјеном експлицитног знака хипотаксе, и то на два начина, нпр.:

а) да се клаузи или фрагменту текста у постпозицији прикључи неки од семантички маркираних каузалних везника, нпр.:

Село је било пусто јер су многи мештани одбегли. — т. 5, примјер број 3.

б) да се изврши пермутација текста тако да фрагмент текста који садржи узрок дође у антепозицију и да буде уведен неким од каузално маркираних везничких средстава, нпр.:

Пошто су многи мештани одбегли, село је било пусто.

Б. Сидентон и паратакса

5.3. Други начин каузалног повезивања клауза у сложеној реченици без експлицитног граматичког знака каузалне зависности остварује се примјеном паратактичких везника. И ова могућност заснива се на уочавању каузалног карактера веза између ситуација, стања или догађаја у ванлингвистичкој стварности. Овај механизам репрезентације каузалних односа у основном дијелу корпуса заступљен је знатно мање него механизам јукстапонирања клаузе у којој се презентира узрочно објашњење.

Примјери:

а) са везником И

1) ... био је малаксао // и није могао да се држи на ногама. ВНП 10 — 2) Ти разлози су се Видоју учинили доста озбиљни // и он му даде за право што је тако поступио. ВНП 75 — 3) Могли су га на-

пасти одмах изненада. Павлица је то знао // и био је опрезан... ВНП 125 — 4) Био је мутан и врео дан // и он се сав презноји док стиже. С I 141 — 5) Добили сте трофеј // и сад вам више нисам важан. КЦТ 93 — 6) Вјетар је дувао // и смучарски летови су одгођени (разг.).

б) са везником ПА

1) ... одавао је изглед човека који се заморио, // па му више није ни до чега. ВНП 144 — 2) Аранђел Исакович пак ломео се, тврдећи да је она по оцу била чисте српске крви, иако јој се мати беше у туђину, за Грка, преудала. // Па да је треба сахранити по новим обредима српског свештенства. С I 181 — 3) Тада се већ знало за све који погинуше // па се кукало и плакало по свим селима дуж Саве и Дунава. С I 199—200 — 4) ... они су се на то навикли, // па ми не праве питање. КЦТ 93 — 5) Мени лакну од тих његових речи // па замахнух из све снаге. Иск 144

в) са везником ТЕ

1) ... дечак је имао истанчан слух // те га је могао корисно употребити. ВНП 163

5.4. У свим примјерима са паратактичким везничким средствима у линеарном поретку клауза одсликава се природни слијед узрочног чиниоца и онога до чега тај чинилац доводи, а, исто тако, и временски слијед који је карактеристичан за процес узроковања.

5.5. У основном корпусу, тј. у прози Војников пут, каузална релација уз примјену паратактичких везника манифестује се у пет случајева, а у цјелокупном корпусу свега дванаест пута.

Закључујући разматрање о примјени паратактичких везника у репрезентовању каузалних релација, потребно је покушати дати одговор на питање: *колико и како семантика примијењених паратактичких везничких средстава утиче на препознавање каузалне релације између догађаја презентираних у простим исказима.* Размишљајући о овом проблему, дошла сам до закључка да сва три везника о којима је овдје ријеч, тј. *и*, *па*, *те* — имају *заједничку семантичку компоненту* која се може дефинисати као «настављање», «развијање», «резултирање», тј. «нешто што слиједи након нечега» — у простору или времену. Ако се понуђена теза упореди са природом примарно каузалних релација, — у којима узрок претходи посљедици, онда није тешко у семантици поменутих везника и линеарном поретку ситуације «исхода», односно «посљедице», — препознати семантичку компоненту која сигнализује «исход», тј. резултат неке претходне појаве, односно, *посљедицу неког догађаја*, а, самим тим, и узрочни карактер претходне појаве, која доводи до појаве која јој слиједи.

В. Каузални прономинални прилози као сигнализатори каузалне зависности клауза

6. Под овим сигнализаторима подразумевају се прилози: ЗА-ТО, СТОГА и ОТУДА. Сви су они заступљени у основном, тј. ужем корпусу, а заступљени су и у осталим изворима.

Примјери:

1) ... био је држан на оку и он је то добро знао. // Зато је у неколико наврата, када би му ово стање дозлогрдило, покушавао да се на неки начин ослободи нежељене присутности ... ВНП 124 — 2) ... копоран и опанци нису ни у кога могли да изазову подозрење. Али је свеједно био држан на оку и он је то добро знао. // Зато је у неколико наврата ... покушавао да се ... ослободи нежељене присутности. ВНП 127 — 3) Поново преваљује скоро исти пут, али је велико питање да ли ће га и сада успешно завршити. // Зато би поразговарао с дечаком мало дуже, // требало би да му подробно објасни како да на најбољи и најсигурнији начин доспе у Засун. ВНП 164 — 4) ... одговор се скривао у оном човеку што нам је онако необјашњиво, испред самих очију ишчезнуо. // Зато више нисмо могли одустати од трагања за њим ... УПЗ 86 — 5) Пут смо знали отприлике, водича нисмо имали, // Зато смо лутали по беспућу ... ЗОР I 118 — 6) Глатких друштвених токова нема. // Зато је најважније оспособити личност да сопственим напором продре у суштину појава. Пол. 2.02.1985, стр. 10 — 7) Био је (Александар Вучо, — прим. К. М.) човек кога чатишија није трпела. // Зато су се дивили његовом делу Кплежа и Андрић. Један је од оних против чијег се дела редовно организовала завера ћутања. Пол. 23.07.1985, стр. 9, »Један од највећих које смо имали« — 8) За себе мислим да сам лирски социјалиста, волим лирски социјализам и револуцију волим лирично, зато сам кренио са Гораном, са Бранком, са Скендером, са Назором ... НИЦ 1791, 28.04.1985, стр. 29, Ољача о Ђопићу — 9) Зоран Радмиловић био је велики глумац. // Зато је његов одлазак велики губитак за цело наше позориште, а посебно за његове многобројне обожаваоце. Пол. 23.07.1985, стр. 9 — 10) Узвиће се Љељо над нашим Мостаом /⁶ И сваки ће прозор засути бехаром / Да поздрави срца што љубе и горе. // Зато немој, драга, да те сан обхрва, / Дођи и у башти буди ружа пова / И на моме срцу мириши до зоре! ОП 92

У овој функцији са готово идентичном фреквенцијом заступљен је и прилог СТОГА.

Примјери:

1) Они су му посаветовали да се припази, // желели су му добро. // Стога је одлучио да се помогне водичем ... ВНП 36 — 2) Знао је углавном његове путање, места крај којих је најчешће и најрадије пролазио. // Изабрао је стога велики нагорели пањ, ту се сместио

⁶ Знак / означава границу између стихова.

очекујући наилазак онога који му је био најпотребнији, и није се преварио у очекивању. ВНП 37 — 3) »Баца оружје«, говорио је глас из шибља. Павлица је гледао зачуђено.... Упирао је погледе најпре у шибље а онда и по себи, опипавао се као да и сам тражи оно чега ту није било, // па га стога није ни могао наћи и дати. ВНП 169 — 4) ... започели су да га прате тако рећи од самог његовог поласка, // решили су стога да то чине и до краја. ВНП 129 — 5) Рекао је (Авдо Хумо, — прим. К. М.) да су то велика врења и сазријевања међу студентима. // Стога не би требало осудити студенте... Интервју 105, 7. 06. 1985, стр. 49.

Најмању фреквенцију у анализираном корпусу има прилог ОТУДА.

Примјери:

1) Најнезгодније је што га је и дечак видео тако узнемиренa. Често га је погледавао. // *Отуда* је Павлица можда и знао за онај прави степен своје узнемирености. ВНП 165 — 2) У Лалићевој поезији већ је уочен склад песничке културе и познавања културне историје. // *Отуд*, вероватно, антички, а посебно византијски и средоземни мотиви... у његовим песмама представљају део те »мере«. НИН 1802, 14. 07. 1985, стр. 44 — 3) Револуционарни борац је свестран јер учествује у обухватном процесу организовања и ... преуређивања друштва и човека и у том послу користи властито универзално знање и универзалне способности. // *Отуд* професионални револуционар... није никада специјалист... НИН 1807 18. 08. 1985, стр. 15

6.1. Комплексни искази у којима се појављује каузални прилог као сигнал каузалне зависности могу се најадекватније синтаксички преобликовати у обичније форме — ако се укине каузални прилог у клаузи која је у постпозицији и успостави неки од каузалних везника у клаузи која је у антепозицији, нпр.: *пошто, како, будући да; зато што, стога што*. Везник јер не долази у обзир зато што не уводи клаузу у антепозицији.

6.2. Веза каузалних прономиналних адверба, који као *линеарни постцеденти* смјештени у надређену клаузу сигнализују каузалну функцију догађаја из претходне клаузе или низа клауза — *може се, такође, открити* са неким од језичких средстава која служе за репрезентацију каузалних релација као кондензати каузалне клаузе. Наиме, морфолошки састав поменутих прилога одсликава аналогију ових прилога са падежним конструкцијама које у српско-хрватском служе као кондензати каузалних клауза. Тако, прилог *зато*, по форми остварује аналогију са акузативном каузалном конструкцијом са значењем »замјене«, тј. »узвратног узрока« (одговараће за крају). Прилог *стога* морфолошки се може разложити на конструкцију аблативног генитива, нпр.: Он са ње кликће, с ње га сета мори... // И када семе нечујно пуккета, // ил' класје шушти, гиба се сред лета: // он то разуме, то му земља збори. Вељко Петро-

вић, *Ратар*. Прилог отуда остварује дјелимичну морфолошку аналогiju са каузалним генитивом са приједлогом од. Аналогија је дјелимична зато што је други дио сложене индексације индеклинабилан — јер је прилошка а не замјеничка или именичка лексема.

6.3. Функцију аналогну каузалним прономиналним прилозима као накнадним сигналама каузалне функције клаузе у антепозицији — могу вршити и одговарајуће падежне конструкције демонстративне замјенице.

Примјери:

- 1) Упутили су се неким послом који им није био јасан, али о коме су нешто наслуђивали. // Због тога су се и притајили и ходају мирно, иако мало тремо, ка решењу загонетке која их мучи. ВМП 44
- 2) ... схвати свеукупним очајањем свог бића да, упркос свему, не може да мрзи никога. // Осети се због тога одмах боље: ... Иск 199
- 3) Прича се да су се многе улизице такмичиле да се прве окупају одмах после краља ... и да је због тога долазило до честих зајевница. Пол. 3. 08. 1985, стр. 17, *Бањске приче*.

6.3.1. У аналогној функцији могу да се појаве и падежни облици *релативне замјенице* ако је клауза у којој се сигнализира каузална зависност — по облику *релативна*, нпр.:

- 1) Не мање је негативна комбинација уског племенског и селачког морала са самоуправљачким, *услед чега* се самоуправљање, било у радној организацији, општини или другде, схвата као средство за остваривавање сопствених ужих интереса на штету друштва СМ 155

Каузалне релације у хипотакси и њихови језички сигнали

7. Због ограничености простора, функција *хипотаксичких везничких средстава* у означавању каузалне зависности биће предочена у сажетом прегледу. У складу са претходним принципом у излагању и овдје ће се почети са везничким средствима *необилеженим* каузалном семантичком функцијом и постепено ићи ка везницима *каузално маркираним*.

- 7.1. У овој класификацији на прво мјесто стављам *везник да*, који се појављује у мањем дијелу корпуса.

Примјери:

- 1) *Тешко је по душу да осјећаји који су везани за догађаје нашег живота, не умиру заједно с тим догађајима.* Ех 62 — 2) *Страхујем да не ослабиш!* Рспр 40 — 3) *»Да ли се он боји да пређе на оно што га највише мучи« ...* Иск 142

Каузална функција клаузе која се уводи везником *»да«* препознатљива је на основу *семантичке валентности лексеми или конструкције* која је надређена *да-клаузи* и која означава неку *емоцију, душевно стање*. У свим цитираним примјерима ријеч је о *непријатним осјећањима*, али то није правило, јер се у истој позицији

могу наћи и лексичке јединице супротног значења, нпр.: *драго ми је да смо се срели*; ... да ме нисте заборавили; и сл. У оваквој констелацији као обичније везничко средство долази везник »што«, нпр.: *драго ми је што смо се срели*.

7.2. На друго мјесто стављам групу везничких средстава са основним значењем: *мјеста, времена, начина*, тј. инструмената референцијалне идентификације, што одговара природи узрочности као чињеничног стања. Ти везници су: *гдје; кад, чим, док; како; пошто*. Свако од ових везничких средстава је полифункционално, а овдје ће се приказати само њихове каузалне функције.

ГДЈЕ

1) Благо Андри, *гдје је погинуо*, / Дивне ли га очи оплакаше, / Дивна ли га уста ожалише! ГВ 55

Везничко средство *гдје* у функцији коју овдје врши — не пада књижевнојезичкој норми него једном одређеном дијалекту. Његов књижевнојезички пандан у овој функцији био би везник *што*, нпр.:

1а) Благо Андри, *што је погинуо*...

У истој функцији могућа је и примјена *темпоралног* везника *кад*, при чему се подразумева блажи степен узроковања, нпр.:

1б) Благо Андри, *кад је погинуо*...

КАД

а)

1) Нарочито је ова опрезност на месту *када* знамо како се у тумачењу неких симбола битно разликују Фројдово и Јунгово учење, на пример. Пол 16. 06. 1982, 12 — 2) *Кад* већ мора да постоји Проклета авлија и у њој управник, онда је још најбољи овај и овакав ПА 26

б)

1) ... може ли се овде остати и лежати на миру *када* се по Трњуци шири вест? ВВП 34 — 2) ... зашто ме зову, *кад* о продаји нико не мисли? СОК 76 — 3) Сјећа ли се тај бар једне воћке пред својом кућом, *кад* је читаве шљиваре по Јапаги опрљео? ГВ 204⁷

⁷ О генеративном поријеклу, семантичкој структури, класификацији и синонимима оваквих каузалних реченица в.: К. Милошевић, *Каузална функција зависне реченице која се уводи везником КАД*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII—XXVIII за 1984—1985. годину, стр. 461-470. Из шире проблематике каузалних релација види: К. Милошевић, *Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 14, МСЦ 1984, стр. 21—35. У овом раду назначена је и типологија основних узрочних чинилаца који се појављују у анализираном корпусу, а, исто тако, и њихове варијације. Види и мој рад *О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, том 5, Скопје, 1985. у штампи.

У каузалној функцији наступају и још нека од везничких средстава која служе и као темпорална, и то:

ЧИМ

1) *Чим* му је такав обрт потребан, значи да у његовом духу нешто истински живи. ЧА 79

Везник *чим* може бити супституиран везницима *кад* и *док*. У каузалној функцији *док* је акцентовано.

Ево и једног примјера са равноправном употребом свих трију везничких средстава: *Кад* (*док*, *чим*) је за његово успјешно доктурирање било неопходно да се из комисије одстрани професор од којега је једанаест година као студент и асистент учио, а десет година његова предавања прикупљао и са студентима увјежбавао, — било је јасно да ни с тим кандидатом ни с његовим докторатом нешто није у реду.

КАКО

1) *Како* је било спарно августовско вече, изађох да се мало прошетам поред пруте. ЦД 102 — 2) *Како* су се све јаче чули ударци добоша, публика се полако поче стишавати. КН 650, стр. 17, ПОЦ — 3) *Како* су нека запажања у тексту нетачна, молимо вас да објавите ово реаговање. Пол 5. 08. 1982, стр. 9

Синонимску функцију у овим примјерима могу вршити везничка средства *пошто* и *будући да*. При томе, *будући да* има више књишки карактер, док су *како* и *пошто* једнако обични и у колоквијалном и у књижевном језичком изразу.

Редослијед клауза у сложеној реченици са каузалном *како*-клаузом одговара природном каузалном реду, тј. каузална клауза је у *антепозицији* и пермутација није обична.

ПОШТО

1) *Пошто* видим да не верујеш ко сам, ево ожиљака, и Павлица задигне копоран, распаса се. ВНП 83 — 2) *Пошто* више не верујем у личну могућност наших срећа појединачно, желео бих да поверујем да се овако кроз неки посао може осетити мало астралне музике. НИН 1642, 20. 06. 1982, стр. 36 — 3) ... успомене су замагљене и помешане, а *пошто* надиру истовремено, исказују се у виду непрозирних слутњи. ЗС 123—124 — 4) ... страже ме изведоше саопштавајући ми да сам пуштен на слободу *пошто* су грађани... из самог Блада гарантовали за мене. ЦД 113

Везник *пошто* у цитираним примјерима начелно се може супституирати везничким средствима *како* и *будући да*. При томе постоје и одређена ограничења, и то ова:

а) Каузална како-клауза долази у антепозицији у односу на надређену клаузу и зато у примјеру 4. није могуће извршити просту замјену везника.

б) Везнички комплекс *будући да* може уводити и антепонирану и постпонирану клаузу, међутим, као везник више књишког карактера, он у примјеру 4. одудара од стила који је овдје разговорни. Из истих разлога ни везнички комплекси на основу тога што и с обзиром на то да не би се оптимално уклапали у оригинални текст цитираних примјера.

7.3. Као везник каузалних клауза појављује се и замјенички облик ШТО. Њиме се првенствено уводе каузалне клаузе које се прикључују глаголима осјећања, и то:

а) позитивних

1) ... био је срећан што је види у сјећању. Кстн 225 — 2) Григорије се обрадова што га види... Иск 149 — 3) Ипак му је било пријатно што не беше сам, већ што га прате жене... С I 198

б) негативних:

1) Покајао сам се што сам му понудио склониште. ДиС 52 — 2) Стидео сам се што смо такви. СОК 39 — 3) Просто пожали што никад иза њега нису запуцали. ГБ 217⁸

7.4. Остатак каузалних реченичних конектора чине: *једночлани* везник *јер* и *двочлани* везнички комплекси: *будући да*, *зато што* са синонимом *стога што*. Синоним везничким средствима *зато што* и *стога што* је трочлани везнички комплекс *због тога што*, у којем генитивна конструкција демонстративне замјенице (*због тога*) наступа у функцији каузалног проминалног адверба *стога* или *зато*. Посебну морфолошку и семантичку структуру имају везнички комплекси: *захваљујући томе што*, *благодарећи томе што*, с обзиром на то да, на основу тога што. И на крају да наведем и везнички комплекс *тим прије што*, који се јавља у неколико варијација.

ЈЕР

1) У ова времена он је једини човек који је голорук, *јер* је ухваћен. ВНП 18—19 — 2) ... (тог) човека он добро познаје, *јер* с њим дели добро и зло. ВНП 11 — 3) Јагода је било у изобиљу, *јер* је шума била стара, уз то доста влажна. ВНП 104—105 — 4) Желим му да у томе успе, *јер* се убрзо може показати да му ови успеси и награде код нас представљају отежавајуће околности. НИН 1797, 9. 06. 1985, стр. 36 — 5) Аристотел је упозорио да је човек без закона и правде најгори од свих бића — »јер наоружана неправда је нешто најстрашније«. Пол 18. 08. 1984, стр. 12 — 6) Више је волио умријети него бити враћен у улогу човјека без моћи, *јер* је то сматрао улогом

⁸ Каузалној реченици која се уводи везником ШТО посветила сам рад *Зависно сложена реченица са каузалном клаузом која се уводи везником ШТО* (у штампи).

слабића. АЉД₂ 139 — 7) И све ће остати на истом, она ће бити мирна *јер* је извршила дужност... ДиС 20—21 — 8) Остај недостижна, нема и далека — *јер* је сан о срећи више него срећа... Ј. Дучић, *Песма жени*, СД I — 9) Увиђам да је лепо, али не знам зашто. И то нећу никад моћи знати, *јер* у тој музици има нешто што ми не допушта да мислим. И. Андрић, Пол 15. 06. 1983, стр. 13, *Да ми знате*.

Каузална *јер*-клауза има блокирану позицију, тј. увијек је у *постпозицији*, коју налаже поријекло њеног везника насталог од релативне замјенице којом се уводи реченица. У *антепозицији* се она само привидно може наћи, тј. када се интонационо издваја ради наглашавања значаја објашњења које садржи, нпр.:

1) Тај му Кулиновић све исприча, мада га Бајко ништа о Ћани није питао. *Јер* је био срећан што је види у сјећању. Кстн 225 — 2) Чињенична истина никада се не може доводити у питање, ма колико она данас неке била неугодна. *Јер*, таква истина је оно што више не можемо да изменимо. Она је основа на којој стојимо и небо које се надноси над нама. Пол 17. 08. 1983, стр. 11 — 3) Оно што се догађа у шаху само је рефлексја општег стања морала у нашем друштву. *Јер*, ако су људи могли куповати докторате и радна места, зашто бисмо били изненађени када њихови синови и ћерке купују поене. НИН 1793, 12. 05. 1985, стр. 27

У предченој констелацији »*јер*« долази као сигнал који најављује да слиједи објашњење тврдње или претпоставке предчене у непосредно претходном исказу или исказима.

БУДУЋИ ДА

1) *Будући да* није био способан промијенити стварност, морао ју је фалсифицирати. АЉД₂ 197 — 2) Ипак је тај покушај морао пропасти *будући да* ниједан слабић својом окрутношћу не постаје јак; он скрива своју слабост од себе и других једино док има моћ над њима. АЉД₂ 123 — 3) Постоји само један начин да се анално-згртачки карактер осјећа сигурним у свом одношењу према свијету: да га посједује и влада њиме, *будући да* је неспособан да свој однос заснује на љубави и продуктивности. АЉД₂ 113

Везнички комплекс *будући да* може се замијенити везницима *пошто* и *како* — уколико је каузална клауза у *антепозицији*. Ако је каузална клауза у *постпозицији*, могућа је примјена везника *пошто*. Могућа је и примјена везничког комплекса *зато што*.

ЗАТО ШТО

1) Први Бомови покушаји били су интересантни ... *зато што* су били редукционистички ... Бом Пдг, 23 — 2) Математика је непопуларна ... *зато што* је у математици дилетантизам мање могућ него у ма којој другој науци. М. Капанин — 3) ... ова теорија није донела решење проблема ... *зато што* је систематски давала већи број честица но што постоје у природи. Бом Пдг, 28

Као синоним везничком комплексу *зато што* може да наступи комплекс *стога што*. Конституенти и једног и другог везничког комплекса су *мобилни*, тј. могу се раздвајати. Тако се цитирани примјери могу јавити у сљедећим варијацијама:

1а) *Зато* су први Бомови покушаји били интересантни *што* су били редукционистички.

1б) Први Бомови покушаји *зато* су били интересантни *што* су били редукционистички.

1в) Први Бомови покушаји били су *зато* интересантни *што* су били редукционистички.

У свим цитираним варијацијама може се *зато* замијенити лексемом *стога* и тако се остварује везнички комплекс *стога што*.

ЗБОГ ТОГА ШТО

1) Пут му се сада учинио краћи... и *због тога што* је препознавао пределе кроз које је већ једном пролазио. ВНП 109 — 2) Суша сада толико смета, али *због тога што* смо дозволили себи да дођемо у ситуацију да зависимо од неба. Пол 10. 08. 1982, стр. 6 — 3) С времена на време опет је губио везу са гониоцима, а то поглавито *због тога што* је био заокупљен жељом да *што* боље савлада пут који се отегао пред њим. ВНП 43

Везнички комплекс *због тога што* може се замијенити везничким средством *зато што* или *стога што*.

ЗАХВАЉУЈУЋИ ТОМЕ ШТО

1) *Захваљујући томе што* због болести нисам дошао на посао, избегао сам хапшење (разг.).

БЛАГОДАРЕЋИ ТОМЕ ШТО

1) *Благодарећи томе што* је чета била спремна за покрет, Брадоња ју је одмах распоредио за борбу и они су после кратке али жестоке борбе Нијемце растјерали. ЗОР, 121—122

С ОБЗИРОМ НА ТО ДА

1) *С обзиром на то да* она не види, објашњење би текло дуго... Она ће зато да га упуту како треба. ВНП 68 — 2) *С обзиром на то да* сте ви један од наших најпризнатијих глумаца и да су управо почели дани Младог театра, шта мислите о квалитету тих представа... Пол, 5. 08. 1982, 10.

НА ОСНОВУ ТОГА ШТО

1) *На основу тога што* се установило да је, злоупотребљавајући свој положај и повјерење које му је указано, избјегао полагање испита из половине студијских предмета, могле би му све стечене дипломе бити поништене.

ТИМ ПРИЈЕ ШТО

1) Познајући терен, тешио сам се да ћу ускоро избећи затварање, *тим пре што* сам чуо да су два моја лична пријатеља из Куршумлије, ... побегла из Куршумлијског затвора ... ЦД 86⁹

7.5. Као инструменти каузалног повезивања простих реченица у сложеној у основном корпусу, тексту *Војников пут*, забиљежена су сљедећа граматичко-синтаксичка средства: 1) јукстапозиција — у 19 случајева у основном корпусу, 2) паратакса (везници: *и, па, те*) — 5 случајева у основном корпусу, 3) каузални прономинални прилози: *зато, стога, отуда* — 8 случајева у основном корпусу, 4) каузална приједлошко-надежна замјеничка конструкција — због тога — у једном случају, 5) трочлани везнички комплекс заснован на замјеничкој приједлошко-надежној конструкцији — због тога што, у једном случају. Од могућих везничких средстава која уводе каузалну клаузу — у основном корпусу везник *јер* употребљен је 30 пута, *пошто* — 3 пута, *с обзиром на то да* — једном, а *зато што* — 3 пута.

У ширем корпусу, гдје нису узимана у обзир комплетна књижевна дјела, и гдје се појављују примјери из текстова који припадају разним функционалним стиловима, статистички подаци нису ни узимани у обзир, јер не би дали основ за извођење колико-толико релевантних закључака.

7.5.1. Комплетан апарат каузалне конекције забиљежен у ужем и ширем корпусу чине сљедећа везничка средства:

α) ПОЛИФУНКЦИОНАЛНА

а) ДА (везник субјекатских, предикатских, објекатских, атрибутских, темпоралних, кондиционалних, концесивних, консекутивних, финалних реченица), б) ГДЈЕ (примарно локалног значења а уводи локалне и објекатске реченице), в) КАД, ЧИМ, ДОК (примарно темпоралног значења), г) КАКО (примарно модалног значења), д) ПОШТО (темпорално-каузалног значења), ђ) ШТО (прономинални релатив са разним функцијама), е) ЈЕР (по поријеклу, такође, прономинални релатив, али је, за разлику од претходног, овај монофункционалан);

β) ДВОЧЛАНИ ВЕЗНИЦИ

а) БУДУЋИ ДА, б) ЗАТО ШТО и његови синоними, и то: дво-члани: *СТОГА ШТО, ОТУДА ШТО*; и трочлани: *ЗБОГ ТОГА ШТО, УСЉЕД ТОГА ШТО*;

⁹ Семантичкој структури и узрочној типологији ових реченица посветила сам чланак *О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником ШТО*. Наш језик XXVII/1—2, 1986, стр. 67—72.

γ) СЛОЖЕНИЈИ (ОПИСНИ) ВЕЗНИЧКИ КОМПЛЕКСИ

а) с обзиром на то да, б) на основу тога што, в) имајући у виду да, г) захваљујући томе што, д) благодарећи томе што, ђ) у име тога што, е) тим прије што.

У погледу облика каузалних везничких комплекса уочљиво је да ти комплекси, колико год били разуђени, на крају имају грама-тички облик који сам по себи може да врши функцију каузалног везника (ДА и ШТО). Тако се општи релатив ШТО појављује у осам везничких комбинација као финални, тј. завршни, крајњи синтак-сички елеменат који непосредно уводи каузалну клаузу. На анало-ган начин функционише и елеменат ДА из везничког комплекса имајући у виду да.

Нека ограничења у примјени везничких средстава постоје за везничка средства КАКО и ЈЕР — у том смислу што ЈЕР не уводи клаузу у антепозицији, а КАКО није обичан у клаузи у постпози-цији.

Од свих предочених везничких средстава (њих 22) три се по-јављују само у каузалној функцији, и то: ЈЕР, БУДУЋИ ДА и ЗАТО ШТО и његови синоними.

7.5.2. Широки распон у избору синтаксичких поступака помо-ћу којих се може представити каузална зависност простих реченица у сложеној — од јукстапозиције, преко паратактичких везника, кау-залних прономиналних прилога до двадесет и два везничка сред-ства, од којих су само три маркирана као каузална, — по мојем ми-шљењу — омогућава чињеница да каузална релација није слободна релација. Ограничење слободе је у томе што се у језичком тексту каузалне релације не могу успостављати ако већ нису успостављене у ванлингвистичкој стварности, тј. у људском искуству — индиви-дуалном или колективном — укључујући ту и емпиријска и научна сазнања. На појавност неког од могућих поступака каузалног пове-зивања простих исказа утиче и функционални стил. При томе се може претпоставити да је слобода избора каузалних конектора већа у текстовима гдје се разматрају обичне, типизирание животне ситуа-ције, — а да је та слобода битно ограничена у научном стилу, на-рочито кад се ради о егзактним научним дисциплинама.

ОБЈАШЊЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА

АЉД II	— Ерих Фром, <i>Анатомија људске деструктивности</i> , књ. 2, На-пријед, Загреб, 1976.
БОМ	— Дејвид Бом, <i>Узрочност и случајност у савременој физици</i> , Нолит, Београд, 1972.
ВНП	— Радомир Смиљанић, <i>Војников пут</i> , Нолит, Београд, 1966.
ГВ	— Бранко Ђопић, <i>Глуви барут</i> , Свјетлост, Сарајево, 1966.
ГВ	— П. П. Његош, <i>Горски вијенац</i> , изд. Књижарнице Томе Јо-вановића и Вујића, Београд, 1928, стр. 55.
ДиС	— Меша Селимовић, <i>Дервиш и смрт</i> , Свјетлост, Сарајево, 1967.
Ех	— Иво Андрић, <i>Ех Ponto</i> , Загреб, Књижевни југ, 1920.

- ЗОР — Родољуб Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата*, књ. I, Свјетлост, Сарајево, 1946.
- ЗС — Милован Данојлић, *Змијин свлак*, Нолит, Београд, 1979.
- Иск — Б. Шћепановић, *Искуљење*, Просвета, Београд, 1980.
- ИПП — Владислав Татаркјевич, *Историја шест појмова*, Нолит, Београд, превод, година издања није назначена.
- И — *Интервју*, изд. Политике, Београд.
- КЦТ — Драгослав Михајловић, *Кад су цветале тикве*, Матица српска, Нови Сад, 1969.
- МСР — Милован Данојлић, *Мука с речима*, независна издања, 20, Београд, 1978.
- НИН — *Недељне информативне новине*, изд. Политика, Београд.
- ОП — Алекса Шантић, *Одабране песме*, Југословенски класици 14, Ново поколење, Београд, 1948, стр. 92.
- ПА — Иво Андрић, *Проклета авлија*, Сабрана дела, Београд, 1963.
- Пол — *Политика*, дневни лист, Београд.
- Р — Ђељко Петровић, *пјесма Ратар*, ПЕСМЕ ЕСЕЈИ, Српска књижевност у сто књига, Матица српска, књ. 76, стр. 49.
- Репр — М. Данојлић, *Расправе*, Независна издања 26, Београд, 1980.
- С I — М. Црњански, *Сеобе и друга књига Сеоба I*, Београд, 1962.
- СД — Јован Дучић, *Плаве легенде*, Сабрана дјела, Свјетлост, Сарајево, 1969.
- СМ — Радомир Лукић, *Социологија морала*, Београд, 1970.
- СОК — Милован Данојлић, *Сенке око куће*, Загреб, 1980.
- УПЗ — Б. Шћепановић, *Уста пуна земље*, БГЗ, 1977.
- ЦД — Раде Драинац, *Црни дани*, Космос, Београд, 1963.
- ЧА — М. Данојлић, *Чишћење алата*, Независна издања 32, Београд, 1982.

ЯЗЫКОВЫЕ И ВНЕЯЗЫКОВЫЕ СИГНАЛЫ КАУЗАЛЬНОЙ СВЯЗИ МЕЖДУ ПРОСТЫМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯМИ В СЛОЖНОМ

Резюме

В работе рассматриваются синтаксические приемы, обнаруженные автором в обозначении каузалной связи между простыми предложениями в сложном. При этом во внимание принимается:

а) *отсутствие союзного средства*, т. е. *юкстапозиция*; б) *паратактические союзные средства*; в) *сигналы каузалной связи внутри предложения* — *клауза*; г) *гипотактические союзные средства*.

Особое внимание уделяется сигналам каузалной связи, вытекающим из самой типологии событий внеязыковой реальности и возможностям их каузалной связи.